

УДК 130.2 + 141.333

Кримінальний жанр як феномен культурного споживання

Г.О. КРАПІВНИК

Харківський національний педагогічний університет ім.Г.С.Сковороди, м. Харків, Україна,
E-mail: a_krapivnik@mail.ru**Авторське резюме**

Дослідження присвячене філософсько-антропологічному аналізу феномена культурного споживання публікою текстів кримінального жанру. Цей жанр розглядається як одна з форм організації культури дозвілля, що розвивається в період пізнього Модерну і задовольняє різноманітні потреби сучасної людини. Наводяться аргументи щодо того, що вплив кримінального жанру на реципієнта не можна визначити як неоднозначно позитивний або негативний. Незважаючи на перехід від створення одиничного до виробництва серійного і комерціалізованого продукту, на загальне падіння якості конвеєрних текстів-творів, вони виконують цілу низку важливих антропологічних функцій у модерній культурі, що визначають свідомість сучасної людини. В глобальному вимірі, ці функції сприяють подоланню культурної кризи, підтримують моральні й правові норми, що забезпечують правопорядок у суспільстві в цілому. Стосовно впливу споживання детективної літератури окремою людиною стверджується, що в ході культурного читання індивід тренує різні техніки самоконтролю і самообмеження, розвиває логічне мислення, відчуття особистої відповідальності за свої вчинки, а також навчається різних способів самореалізації, має можливість змоделювати і скорегувати свою поведінку по відношенню до оточуючих.

Ключові слова: культура споживання, криза Модерну, кримінальний жанр, норми, маси, деградація, культурне читання

Crime fiction as a phenomenon of cultural consumption

G.O. KRAPIVNYK

Kharkiv national pedagogical university H.S.Skovoroda, Kharkiv, Ukraine,
E-mail: a_krapivnik@mail.ru**Abstract**

The research is devoted to the philosophical anthropological analysis of the phenomenon of crime fiction cultural consumption by public. This genre is regarded as one of the forms of organizing the leisure culture that has been developing in the late Modernity and meeting various needs of a modern person. It is argued that the impact of the crime fiction genre on the recipient may not be identified as merely positive or negative. Despite the transition from creating unique items to the mass and commercial product manufacturing, general deterioration in the quality of conveyor-type literary texts, they still fulfill a number of vital anthropological functions in the modern culture, which determine consciousness of a contemporary person. On the whole, these functions encourage overcoming the cultural crisis, support and enforce moral norms and the rule of law, which ensure the overall social order. Regarding the impact of the crime fiction consumption on an individual, it is stated that competent reading provides a person with an opportunity to train his or her techniques of self-control and self-limitation, develop logical reasoning, feeling of personal responsibility for their actions, and also learn different ways of self-realization, simulating and correcting their behaviour in the environment he or she lives in.

Key words: culture of consumption, crisis of Modernity, crime fiction, norms, masses, degradation, competent reading

© Г.О. Крапівник, 2014

Постановка проблеми. Сучасне суспільство споживання є проявом розвитку людської цивілізації, а також загальнокультурної і філософської кризи, що спостерігається вже понад століття. Культура споживання є антропологічною проблемою, оскільки її характер пов'язаний зі змінами в духовному процесі, що поступово переходить від штучного і творчого виробництва до серійного і масового. Науково-технічний розвиток призвів до технізації прийомів, що використовуються людиною в різних життєвих практиках. Сам феномен культурної кризи проекту Модерну не є чимось новим для людства, тому що розвиток культури і цивілізації не є лінійним і завжди пов'язаний зі значними коливаннями, підйомами і падіннями.

Аналіз досліджень і публікацій. Питання масового культурного споживання розглядається декількома науковими галузями, зокрема культурологією, соціологією, психологією, літературознавством і, звичайно, філософією. Серед дослідників, які приділяли або приділяють увагу цьому феномену, можна зазначити Т. Адорно, Р. Барта, О.П.Бойко, У. Еко, М.Д. Култаєву, Г. Маркузе, Х. Ортегу-і-Гассета, В.І. Пантіна, П. Слотердайка, М. Столяр, М. Хоркхаймера тощо. Актуальність цієї теми обумовлена необхідністю виявлення впливу кримінального жанру на сучасну людину та формування її свідомості. При цьому оптимальним науковим методом є філософсько-антропологічний, тому що саме він дає можливість сконцентруватися на культурній особистості. Дослідження різних видів впливу текстів кримінального жанру на людину в рамках культури споживання в модерному суспільстві є метою цієї роботи.

Виклад основного матеріалу. Кримінальний жанр є однією з форм організації культури дозвілля, обслуговує сучасну людину, вивчає (за допомогою різних досліджень) і задовольняє її потреби біологічного, соціального і духовного характеру. Культура дозвілля користується великим попитом у публіки і сама створює умови, за яких людина змушена до неї звертатися і використовувати. В науці досі немає єдиного і чіткого визначення позитивного або негативного відношення до культури споживання в сучасному суспільстві. Стратегія споживача направлена на зчитування коду, його розпізнання, задоволення очікувань, отримання споживчої інформації, відчуття радості і психотерапевтичного ефекту релаксації [2, с. 14].

Детективний (або кримінальний) жанр відноситься до літератури формульного типу. Ще Дж. Кавелті ввів термін формула по відношенню до художнього тексту, який характеризується певними ознаками. Так, кримінальний жанр, безумовно, має досить стійкий набір обов'язкових елементів і функцій, що допомагають сучасній людині - споживачу легко впізнати таку формулу [9]. Більше того, багато подібних текстів мають серійний характер. У суспільстві споживання культивується такий собі потік в одному напрямку - «вперед». Мається на ува-

зі, що людина скоріше купить новий продукт, ніж відремонтує старий, людина скоріше купить нову книгу або подивиться новий фільм, ніж перечитає або повторно подивиться якийсь фільм, навіть якщо такий продукт був сприйнятий дуже позитивно і тепло. Такі особливості, як легкість розпізнання і доступність для сприйняття, радість від розкриття таємниці, що є обов'язковим змістовним компонентом, а також певна шаблонність дискурсу, що використовується автором, роблять літературну кримінальну формулу цікавою для члена суспільства споживання.

Споживач текстів жанру, що розглядається, вчиться, тренується технікам культурного читання, що розвиває логічне мислення, що вчить людину самоконтролю, самоспостереженню, відповідальності за вчинки і навіть деяким прийомам психоаналізу. Слід зазначити, що сучасна людина регулярно потребує подібного тренування задля збереження пластичності розуму. Процес і результат читання, зокрема детективу, є невід'ємною частиною самореалізації.

В суспільстві споживання періодично виникають проблеми дефіциту, нерівності і відсутності справедливості. Кримінальний жанр реагує і піднімає такі теми. Письменник або сценарист (скажімо, телевізійного серіалу) детективного твору відображає девіантні форми поведінки (злочинця або злочинних угруповань, членів суспільства і правоохоронних органів, що є наскрізь корумпованими і лицемірними), створює певні кризові життєві ситуації, описує читачеві наслідки такої поведінки або окремих дій. Таким чином, створений кримінальний твір виконує компенсаторну і просвітницьку функції. Споживання детективного тексту має і терапевтичну, катарсичну дію, забезпечує психоемоційну розрядку сучасній людині, оскільки традиційно *crime fiction* направлено на просто розкриття скоєного злочину, але й на визначення поняття неминучої відповідальності, покарання злочинця і встановлення або відновлення втраченої справедливості.

З точки зору екзистенціального і духовного компонентів людської особистості, культура споживання виглядає як явище, що постійно тренує екзистенціальне начало з його граничними, кризовими обставинами, в яких кожна людина вимушена приймати рішення і робити свій вибір. Детектив також тренує психічну витривалість, стійкість до стресу (що є такими необхідними складовими успіху в сучасній культурі) за допомогою створення художнього світу, що є максимально наближеним до модерного життя, і пограничних ситуацій, з якими будь-яка людина може зіткнутися на практиці. Для розуміння сутності феномена культурного споживання необхідно зазначити деякі причини, що стимулювали його появу і подальший розвиток.

Культура Просвітництва пропагувала безмежну силу науки і розуму, по суті, без опори на надчуттєве й віру. В результаті філософія раціоналізму і позитивізму поступово перетворилася на збіднілу ідеологію, що мала виправдати спо-

дівання нижчого класу, люмпенів, робітників, яких ставало дедалі більше завдяки зростанню міст, відміні кріпацтва або його аналогів, розвитку виробництва і т.д. Поява цього нового соціального масового класу в деякій мірі нагадує соціальну діяльність інших видів (соціобіологи, наприклад К. Лоренц, довели, що певним чином організована соціальна поведінка, пріоритет спільних інтересів, трудова і доцільна діяльність характерні для цілого ряду тварин) і говорить про нівелювання культурної та духовної, тобто ціннісних складових людського буття.

Вибір такого розумового орієнтиру досить легко обґрунтовується: завдяки розвитку друкованого слова, доступ до літератури мають все більш широкі верстви населення, серед яких росте частка освіченого населення, що вміє читати і має певний вільний час (наприклад, час подорожі в транспорті), а значить, потребує літературний матеріал і може сприймати посыл такого друкованого слова. Одним із найбільш затребуваних і популярних жанрових продуктів такої масової літератури став детектив. Він став значущою частиною культур індустрії, комфортно почувається і органічно вписується в соціально-культурне середовище пізнього Модерну, в якому він створюється і сприймається; в якому він виконує вже сталі функції і є необхідним важелем впливу на реципієнта.

Як і будь-яка ідеологія, Просвітництво базувалося на підміні понять: зокрема, розуму – здоровим глуздом, раціональністю, розвитку людини – її освітою, світової історії – історією Європи і Заходу тощо. При цьому вчені посилалися на закони природи, розуму і суспільства. Особливістю тієї ідеології був наївний і нічим не виправданий оптимізм відносно людського розуму, історії і суспільства. Все, що виходило за рамки такого підходу, заперечувалося або визнавалося хибним атавізмом середньовіччя. Міф Просвітництва є принаймні двошаровим: декларувалась його орієнтація на благо, свободу і рівність людини, хоча насправді він лише виправдовував бурхливе розширення нових зростаючих капіталістичних відносин на розвиток науки і техніки.

Тим не менш, починаючи з І. Канта, постає питання про сумніви щодо всеосяжності людського розуму, показано, що існує безліч проблем, які виходять за рамки того, що можна пізнати без метафізики. Розум є лише частиною природи людини, і ігнорування або придушення інших складових цієї природи призводить індивіда і суспільство (тепер уже в глобальному вимірі) до загрози самознищення.

Поступове становлення механістичності буття за рахунок досягнень в сфері техніки і технологій, штучного звуження професійної і освітньої спеціалізації людини, зазначення її як функції в роботі механізму життя суспільної системи призвели до того, що чимало людей почали втрачати розуміння глибинного сенсу життя, тоді як масова свідомість лише натякала на необхідність бути її частиною, не виділятися серед натовпу. Саме через це більше сторіччя тому почався процес зростання внутрішнього

занепокоєння, невпевненості, духовної пустоти і нестачі твердого морального фундаменту.

Вказане вище сплюснення і спрощення сприйняття мислячою людиною себе як простої деталі суспільної машини, адаптування до потреб суспільства споживання потребує продукт, який би запевнив читача/слухача/глядача в існуванні справжнього сенсу життя, яке здається таким нікчемним, який би підкріпив систему, забезпечив відхід від буденності і монотонності життя звичайної модерної людини. Тобто мова йде про феномен ескапізму, намагання відійти від буденної рутини й отримати максимальне задоволення від життя, так зване *joie de vivre*. Це мистецьке слово доволі часто одягнене в детективну форму (в чистому варіанті або в комбінації з іншими жанрами). Масова література, кіно, телебачення, Інтернет продукти (загалом сучасна медіа культура) чудово виконують названі функції – вони сформували людину комунікативну, таку що живиться і залежить від отриманої інформації більш ніж коли-небудь. Численні, тиражовані, низькоякісні, спрощені, одноманітні формульні тексти, велика частина яких припадає на долю кримінального жанру, створені в них доволі примітивні архетипові образи – маски (що без труднощів сприймаються масовим читачем) та їх екранні варіанти є відповіддю на запит масової публіки, що, як завжди, вимагає всього і зараз, «хліба і видовищ» (лат. *panem et circenses!*). Такі продукти масового мистецтва і споживання легко маніпулюють свідомістю реципієнта, мають можливість знівельовати особисту думку людини і схилити її на бік більшості або маси. Л.В. Сафронова висловлює схожу ідею, говорячи про те, що жанрова система складається з інформаційних каналів, що оптимально адаптовано до пропагандистської обробки читача [6, с. 10].

Маніпуляцію слід розуміти як вид психологічного впливу, що направлено на зміну активності іншої людини, причому в останньої складається враження, що вона керує своєю поведінкою самостійно [1].

З проголошенням смерті Бога і настанням культурної кризи людина опинилася в ситуації, де важливо знайти інші авторитети, які б змогли замінити Бога і віру. Тексти жанру *crime fiction*, що існують в письмовій або усній формі, представлені як художні або як нехудожні, набувають якості такого замітника, симулякра (за Ж. Бодрійаром) або сурогату християнського міфа. При розгляді детективного роману, З. Кракауер писав про це ще в першій третині ХХ сторіччя. Це також є однією з причин значного психоемоційного впливу мистецтва на модерну людину. В той же час ці твори успішно виконують такі важливі домінантні антропологічні функції, як компенсаторну, просвітницьку і розважальну.

В.І. Пантін вказує на те, що раціоналізм і людський розум виявились безпорадними під натиском «масової культури», «сексуальної революції» та інших досягнень технічної цивілізації, що ведуть людину до деградації [4, с. 102].

Подібну думку знаходимо й у К. Ясперса, який писав, що в масі повсюди панує посередність [8, с. 377]. Згадка про масову людину і повстання мас (Х. Ортегі-и-Гассета), про одновимірну людину (Г. Маркузе) змушує констатувати існування відповідних тенденцій і в художніх текстах (зокрема, в жанрі *crime fiction*, як в одному з найбільш популярних масових літературних жанрів). Л.В. Сафронова зазначає, що часто повторюване використання однакових механізмів маніпуляції, наприклад, апелює до низових мотивів (таких як насилля, агресія і секс), експлуатування внутрішнього особистісного розщеплення (сумління і обов'язок) веде до стереотипізації не тільки спектру очікувань реципієнта, але й до обмеженості творчого репертуару письменника (сценариста), тим самим спрощуючи його, роблячи його більш доступним для розуміння, поверховим і однозначним [6, с. 17].

Далі, як рекомендацію на майбутнє, автор пише, що аморальний розум є більш небезпечним, ніж чудовиська і монстри, тому розум повинен сприйняти моральні критерії диференціації зла й добра і відкрити очі на етичну складову питання [6, с. 103]. Такі зауваження справедливі, оскільки продукти маскульту часто-густо, під різними зовнішньо чемними приводами, переходять і виходять за межі того, що є табу, забороненим антропологічним знанням, розкривають і до певної міри пропагують, популяризують його. Позитивним аспектом споживання будь-якого модерного кримінального твору є те, що він обов'язково надає людині допомогу з рішенням її екзистенційних проблем і питань. Текст завжди населений героями, які вимушені робити певний вибір у кризових ситуаціях, цей вибір сприймається реципієнтом як модель, від неї і її наслідків читач відштовхується, коли звертається до своїх проблемних питань, що потребують вирішення в реальному житті.

З іншої сторони, багато навіть жанрових, формульних художніх текстів (їх екранних версій) надають матеріал для роздумів інтелектуалам (мабуть, більше ніж нечисленній і, зазвичай, соціально малоактивній групі інтелігенції). Вони показують різні сценарії, в тому числі апокаліптичні, розвитку цивілізації, зв'язаної по руках і ногах наукою і технологією. Незважаючи на те, що людство давно змиралося з тим, що наука не в силах забезпечити повне і всеохоплююче пізнання світу, роль її і техніки є надзвичайно важливою, оскільки зростаюче зростання рівня технологій неможливе без науки. Таким чином, багато творів демонструють варіанти подій по типу «Що якщо завтра ...?» (альтернатив є доволі багато: війна, стихійне лихо, техногенна катастрофа, кібератака і т.д.).

Наприклад, у романі С. Кінга «Зона покриття» зомбовані імпульсом мобільних телефонів маси агресивних створінь, які були колись людьми, вже не можуть мислити, а безконечні повторення тих самих лозунгів є субститутутом можливих висновків. Лише деякі вцілілі люди можуть аналізувати й тримаються за крихти здорового глузду в критичній ситуації. Тим не

менш, навіть ці вцілілі після символічного апокаліпсису в кінці кінців переглядають свої базові цінності й приходять до розуміння фундаментальної необхідності для будь-якої людини віри (в метафізичному, релігійному сенсі). Фінал роману подано автором у відкритому форматі – людина залишається тільки зі своєю надією і лише вона може зробити чудо.

Є ще один аспект дії і наслідків впливу масової літератури, кіно, телебачення і електронних ЗМІ. Воно полягає в тому, що, задовольняючи потреби читача – споживача, творець задовольняє і свої потреби, зокрема, психологічного, психічного і матеріального характеру, а також може отримувати певну владу над публікою.

Бурхливий розвиток цивілізації, науки і техніки, секуляризація, в ході якої приходять викривлені культу і наступає засилля ідеології, ведуть людину до культурної деградації, до втрати коренів і до її перетворення на аморфного індивіда, що позбавлений глибини, свободи і особистісної унікальності. Сучасна медіакультура (в тому числі і жанр *crime fiction*) в основному підтримує, обслуговує і створює певний образ існуючої політичної ідеології. Вона виконує замовлення масового споживача на зрозумілий, комерціалізований продукт. Література продовжує розвиватися в електронних мережах, перетворюючись на так звану мережелітературу (сетелітературу) [5, с. 83]. Поступово такий процес може завести літературу в глухий кут, привести до кінця елітарної справи (якою була ще в період раннього Модерну діяльність письменника), до ентропії текстів [5, с. 91]. Тим не менш, завжди є надія на відродження традиційних універсальних позитивних ціннісних понять в їхній опозиції до негативних ціннісних понять, і в цьому також може допоміти слово, що орієнтовано на людину, що вмє мислити, відчувати і сприймати.

Для цього доцільно звернутися до точки зору, що була висловлена У. Еко. Відомий філософ і письменник писав, що не тільки сама публіка диктує вимоги до масового продукту, але й автор може програмувати те, що публіці потрібно або буде потрібно в подальшому. Так, в романі «Ім'я рози» У. Еко надав слово для розповіді про головне тому, «хто нічого не розуміє» [6, с. 71]. У. Еко заявляє, що письменництво завжди є конструюванням самим текстом свого ідеального адресата [6, с. 95]. Дослідник зазначав, що деякі письменники намагаються сформулювати такого читача, що має певні нові людські якості, тоді як ремісники лише націлені на задоволення смаку широкої аудиторії без її трансформації, в тому виді, в якому вона є (відповідно до економічної термінології тип такого товару було б названо «as is»).

Необхідно зазначити, що багато, але далеко не всі дослідники погоджуються з твердженням про те, що людина деградує, поступово стає сірим індивідом у масі, одновимірним як по своїй природі, так і по сутності. В останні роки з'являються роботи, що направлені на доведення багатовимірності, складності, багато-

плановості й багатшаровості людини. Так, С.А. Лебедев і Ф.В. Лазарев продовжують російську філософську традицію початку двадцятого сторіччя (М. Бердяєв, С. Булгаков, В. Соловйов, П. Флоренський, С. Франк) і розуміють людину як багатогранне складне космо-біо-соціо-культурно-екзистенціально-духовне створіння [3, с. 7].

Висновки. Проведений аналіз показав, що культура споживання самостійно створює і задовольняє різноманітні потреби людини, в тому

числі її потребу в культурному читанні. Масова культура виробляє тиражовані, комерціалізовані і стереотипізовані літературні продукти, зокрема кримінального жанру, що з задоволенням споживаються сучасною людиною – читачем. Вони виконують цілу низку антропологічних функцій, необхідних для нормального існування і діяльності людини в суспільстві пізнього модерну, гармонізації її особистості, а також для регуляції відношень між людиною і її оточенням, суспільством.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Доценко Е.Л. Манипуляция: феномен, механизм, защита [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.aquarun.ru/psih/ks/ks7.html>
2. Кузьмина Н.А. Феномен массовой литературы в свете теории интертекстуальности / Н.А. Кузьмина // *Культуровары: Феномен массовой литературы в современной России* : Сб. науч. ст. — СПб. : СПГУТД, 2009. — с. 11-20.
3. Лебедев С.А. Многомерный человек / С.А. Лебедев, Ф.В. Лазарев. — М. : Издательство Московского университета, 2010. — 96 с.
4. Пантин В.И. Трагедия рационализма // В.И. Пантин, Т.Ф. Столярова *Вырождение или возрождение? Философские эссе о современной культуре и о творчестве Достоевского, Толкина, Ортеги-и-Гассета*. — М. : Культурная революция, 2006. — (AESTETICA). — 304 с.
5. Сараскина Л. Слово и книга в стихиях перемен / Л. Сараскина // *Высокое и низкое в художественной культуре: Том III* / отв. ред. Ю.А.Богомолов. — М.-СПб.: Нестор-История, 2013. — 278 с.
6. Сафронова Л.В. Постмодернистский текст: поэтика манипуляции / Л.В. Сафронова. — СПб.: ИД «Петрополис», 2009. — 212 с.
7. Эко У. Заметки на полях «Имени розы» / Умберто Эко; пер с итал. Е.Костюкович. — М. : Астрель : CORPUS, 2011. — 160 с.
8. Ясперс К. Смысл и назначение истории: Пер. с нем. 2-е изд. / К. Ясперс. — М. : Республика, 1994. — 527 с. — (Мыслители XX в.).
9. Cawelti J. Myth, Symbol, and Formula / J. Cawelti // *The Journal of Popular Culture* / - Vol. VIII. — Issue 1, Summer 1974. — pp. 1–9

Стаття надійшла до редакції 27.03.2014

REFERENCES:

1. *Dotsenko Ye.L.* Manipulyatsia: fenomen, mekhanizm, zashchita (Manipulation: phenomenon, mechanism, protection). Regime to access: <http://www.aquarun.ru/psih/ks/ks7.html>
2. *Kuzmina N.A.* Phenomen massovoy literatury v svete teorii intertekstualnosti (The Phenomenon of mass literature in the theory of intertextuality). *Kult-tovary: Phenomen massovoy literatury v sovremennoy Rossii: Sbornik nauchnykh statey*. Saint-Petersburg. SPGUTD, 2009. pp. 11-20.
3. *Lebedev S.A., Lazarev F.V.* Mnogomerny chelovek (The Multidimensional Man). Moscow, *Izdatelstvo Moskovskogo universiteta*, 2010. 96 p.
4. *Pantin V.I., Stolyarova T.F.* Tragedia ratsionalizma (The tragedy of Rationalism) *Vyrozhdeniye ili vrozozhdeniye? Filosofskiye esse o sovremennoy kulture i o tvorchestve Dostoevskogo, Tolkiena, Ortegi y Gasseta*. Moscow. *Kulturnaya revolyutsia*, 2006. (AESTETICA) 304 p.
5. *Saraskina L.* Slovo i kniga v stihiyah peremen (The word and book in the times of transition). *Vysokoye i nizkoye v khudozhestvennoy culture*. Vol. III Moscow-Saint-Petersburg. Nestor-Istoriya, 2013. 278 p.
6. *Safronova L.V.* Postmodernistsky tekst: poetika manipulatsii (Postmodernistic text: the poetics of manipulation). Saint-Petersburg. *ID Petropolis*, 2009. 212 p.
7. *Eco U.* Zаметки на polyakh “Imeni rozy” (Reflections on “The Name of the Rose”). Moscow. Astrel: *CORPUS*, 2011. 160 p.
8. *Jaspers K.* Smysl i naznacheneye istorii (The Origin and Goal of History). Moscow, *Respublica*, 1994. 527 p.
9. Cawelti J. Myth, Symbol, and Formula. *The Journal of Popular Culture*. Vol. VIII. Issue 1, Summer 1974. pp. 1–9.

Крапівник Ганна Олександрівна – докторант
Харківський національний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди
Адреса: 61168, м. Харків, вул. Блюхера, 2
E-mail: a_krapivnik@mail.ru

Krapivnyk Ganna Oleksandrivna – doctoral candidate
Kharkiv national pedagogical university H.S. Skovoroda
Address: 2, Bliukhera str., Kharkiv, 61168
E-mail: a_krapivnik@mail.ru